

УДК 930.253:[94+329](477)

О. П. ГІНЗБУРГ*

**ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ СТАНОВЛЕННЯ
БАГАТОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ
В ДОКУМЕНТАХ ЦК КПУ
(на прикладі Народного Руху України за перебудову)**

Проаналізовано джерелознавчий потенціал документів ЦК Компартії України для вивчення процесів становлення та організаційного оформлення Народного Руху України за перебудову.

Ключові слова: партійні документи; Народний рух України за перебудову; ЦК Компартії України.

Документи ЦК КПУ періоду “перебудови” є цінним джерелом для вивчення теми становлення в Україні багатопартійної системи. Особливо цікавими вони є для дослідження історії Народного руху України за перебудову (далі – НРУ), поява якого й стала де-факто початком становлення багатопартійності.

Упродовж двох останніх десятиріч вивченням історії та діяльності НРУ займалися багато дослідників, серед яких: В. С. Білецький¹, О. Д. Бойко², О. В. Гарань³, Г. І. Гончарук⁴, Ю. В. Діденко⁵, В. Г. Ковтун⁶, М. І. Поровський⁷ та ін. Незважаючи на велику кількість загальних та спеціальних досліджень, присвячених НРУ, окремі питання, пов’язані з його історією та функціонуванням, потребують глибшого вивчення. Відтак, необхідність уведення до наукового обігу нових історичних джерел у цьому напрямку є очевидною.

З огляду на це, ми вирішили провести дослідження, присвячене з’ясуванню джерельного потенціалу документів ЦК Компартії України під час вивчення процесу становлення та організаційного оформлення НРУ. Поставлене завдання полягає в аналізі партійних документів на предмет відображення у них питань, пов’язаних зі створенням НРУ.

Аналіз документів ЦК Компартії України свідчить про відмінну поінформованість республіканського партійного керівництва щодо планів українських письменників заснувати Народний рух України за перебудову на зразок аналогічних неформальних об’єднань, які виникли раніше у Прибалтиці та інших регіонах СРСР, а також організаційної роботи, що проводилася ними у цьому напрямку. Так, наприклад, перший розділ “Передісторія створення ініціативної групи по організації

* Гінзбург Ольга Петрівна – голова Спілки архівістів України.

НРУ” аналітичного матеріалу до виступу, підготовленого ідеологічним відділом ЦК Компартії України, містить відомості про основні кроки, здійснені українськими письменниками у напрямку підготовки до створення Руху за період із жовтня 1988 р. по лютий 1989 р.⁸.

Одним з питань, яке дозволяють з’ясувати документи ЦК Компартії України, є ставлення республіканського партійного керівництва до ідеї заснування Руху. Документальний аналіз дає підстави стверджувати, що ЦК Компартії України, очолюваний В. Щербицьким, поставився до перспективи створення НРУ негативно. Ознайомившись із проектами програмних документів Руху, керівники ЦК КПУ прийшли до висновку, що “характер НРУ, судячи з декларованих ним намірів, по суті спрямований проти лінії XIX конференції КПРС, проти керівної ролі партії у житті радянського суспільства”⁹.

Важливе значення для з’ясування ставлення українського партійного керівництва до НРУ мають тези виступу завідувача ідеологічним відділом ЦК Компартії України Л. Кравчука на засіданні ініціативних груп зі створення Народного руху України за перебудову, яке відбулося 1 лютого 1989 р. У них автор розкритикував проекти програмних документів Руху, вказав на основні їхні недоліки і невідповідності Конституціям СРСР та УРСР, а також реаліям тогочасного життя. Наприкінці Л. Кравчук зробив висновок: “За своїм характером, змістом, всеосяжністю проекти документів претендують на створення альтернативної КПРС політичної структури, яку можна було б використати проти єдності нашої держави”¹⁰.

Скласти уявлення про аргументи звинувачень партійним керівництвом України ініціаторів створення Руху в політичному екстремізмі, можна також ознайомившись з уже згадуваним нами аналітичним матеріалом для виступу, зокрема із його другим розділом “Політична сутність проекту програми НРУ та його головні недоліки”¹¹.

Інше питання, на яке проливають світло документи ЦК Компартії України, стосується антирухівської кампанії, ініційованої українським партійним керівництвом. Особливо цінними у цьому плані є інформаційні повідомлення ЦК Компартії України до ЦК КПРС. Вони містять відомості про заходи, які вживалися задля “виявлення та публічної демонстрації безпідставності, помилковості та шкідливості програмних засад Руху”.

Так, у одному з інформаційних повідомлень ЦК Компартії України “Про протидію негативним тенденціям у діяльності окремих самодіяльних об’єднань в Українській РСР” ЦК КПРС від 17 лютого 1989 р. поміж іншим було зазначено таке: “Передбачаючи можливість виникнення на Україні об’єднань типу відомих “народних фронтів”, ЦК Компартії України уважно аналізував тенденції у суспільному житті республіки, застосовував попереджувальні міри. Проведено відкриту дискусію, в якій взяли участь члени ЦК. Телебачення, радіо оператив-

но підготували спеціальні передачі про зібрання письменників, що відбулося, було опубліковано кілька статей з аналізом обговорюваних на ньому документів так званого Народного руху України за перебудову (НРУ)... Оскільки проект програми НРУ, який містить націоналістичні ідеї та екстремістські положення, які йдуть врозрід з політичною платформою перебудови, нашими основоположними принципами, опубліковано в органі спілки письменників газеті “Літературна Україна”, ЦК Компартії України, обкоми партії організували широке його обговорення, критичний аналіз безпідставності, шкідливості цілей та завдань НРУ”¹².

А ось що сказано про роботу партійних організацій республіки у зв’язку з активізацією діяльності ініціативних груп зі створення Народного руху України за перебудову в іншому таємному інформаційному повідомленні ЦК Компартії України до ЦК КПРС від 7 липня 1989 р.: “ЦК Компартії України, партійні комітети республіки ведуть планомірну боротьбу проти екстремізму та націоналізму, прагнуть нейтралізувати антисуспільні елементи. Вони викриваються у пресі, по телебаченню і радіо, у трудових колективах. Принципова оцінка сутності НРУ дана на травневому (1989 р.) Пленумі ЦК Компартії України. Відповідним чином зорієнтовані партійні організації республіки. Підкреслено положення про несумісність перебування в лавах КПРС осіб, які займаються створенням опозиційних КПРС організацій”¹³.

Не менш цінними у вивченні питань, пов’язаних з антирухівською кампанією, є інформаційні повідомлення ідеологічного відділу до ЦК Компартії України.

Так, наприклад, у таємному інформаційному повідомленні ідеологічного відділу ЦК КПУ “Про удосконалення роботи з політизованими об’єднаннями” Центральному комітету Компартії України від 3 червня 1989 р. висловлено думку про доцільність переведення головних зусиль у боротьбі зі спробами створення опозиційних КПРС структур у площину дискусій – рекомендовано організувати ряд зустрічей з ініціаторами створення НРУ, провести обговорення проблем за участю партійних, радянських, комсомольських, профспілкових працівників, спеціалістів народного господарства, наукової та творчої інтелігенції, яка займає виважені, конструктивні позиції тощо¹⁴.

В іншому таємному інформаційному повідомленні ідеологічного відділу ЦК КПУ “Про заходи у зв’язку з підготовкою республіканського установчого з’їзду Народного руху України за перебудову” до ЦК Компартії України від 15 серпня 1989 р. наголошено на необхідності проведення низки заходів з огляду на підготовку до установчого з’їзду Руху. Серед запропонованих партійними ідеологами кроків – організація виступів у ЗМІ партійних, радянських та господарських керівників республіки, областей, районів, колективів з питань республіканського госпрозрахунку, екології, соціальної справедливості, національної куль-

тури і мови, боротьби з бюрократизмом, покликаних цілеспрямовано формувати громадську думку, а також позбавити лідерів Руху підстав виступати у ролі ініціаторів постановки та розв'язання цих проблем¹⁵.

Свідченням активного розгортання антирухівської кампанії є також постанови пленумів місцевих партійних осередків – обкомів, райкомів, міськкомів – із приводу створення Народного руху України за перебуванням. У контексті нашого дослідження вони становлять інтерес, перш за все, тому що дають уявлення про ставлення місцевого партійного керівництва до заснування Руху.

Так, наприклад, 10 березня 1989 р. пленум Вінницького міськкому Компартії України прийняв постанову “Про політичну та організаторську роботу партійних організацій міста у зв'язку зі спробами створення в республіці опозиційних КППС самодіяльних об'єднань”, якою засудив ініціативу утворити Рух: “Пленум міськкому партії вважає, що проект програми НРУ за перебудову не відповідає завданням об'єднання трудящих республіки, веде до обмеження прав і свобод трудящих інших національностей. Проект програми НРУ не передбачає механізму реалізації висунутих у ньому положень. НРУ мислиться його творцями, як організація, яка привласнює собі лише контролюючі функції партійних та державних органів. Пленум міськкому партії відкидає прийняття проекту програми Народного руху України та засуджує спроби створення на Україні опозиційних КППС політичних структур”¹⁶.

У постанові було також перелічено заходи, вживанням яких місцеве партійне керівництво збиралося боротися з “проявами політичного екстремізму”. Серед них – зобов'язати членів міськкому партії взяти особисту участь у роз'яснювальній роботі у трудових колективах міста із цього питання, засудити спроби створення НРУ, доручити партійним організаціям дати принципову оцінку тим комуністам, які входили до складу його ініціативної групи, підтримували ідею створення опозиційних КППС політичних об'єднань тощо¹⁷.

Поряд із первинними партійними організаціями резолюції проти утворення Руху приймалися на зборах трудових колективів, суспільно-політичних клубів, сесій місцевих рад та ін. Для нашого дослідження такі постанови становлять інтерес з огляду на можливість їх використання для вивчення ставлення громадськості до заснування НРУ.

Так, наприклад, рішення про засудження створення Руху ухвалили учасники семінару ректорів вищих навчальних закладів республіки, який відбувся 13 лютого 1989 р. Причину такого кроку у тексті постанови було пояснено тим, що “Рух” претендує на якесь особливе місце у керівництві процесами перебудови”¹⁸. Наприкінці було зазначено, що “учасники семінару ректорів республіки підтримують думки та оцінки, викладені у статті “Революційна перебудова – кровна справа народу” (газ. “Радянська Україна” від 18.02.1989 р.) щодо проекту

програми “Руху”, виступи представників робітничого класу і трудової інтелігенції, вважають недоцільним створення громадської організації “Народний рух України за перебудову”¹⁹.

Ще одне питання, пролити світло на яке дозволяють документи ЦК Компартії України, полягає у розбудові структур НРУ на місцях. Партиїні документи дають уявлення про механізм, масштаби, інтенсивність та регіональні особливості цього процесу, ставлення до нього республіканського та місцевого партійного керівництва тощо.

Так, наприклад, у вже згадуваному нами таємному інформаційному повідомленні ідеологічного відділу ЦК Компартії України “Про удосконалення роботи з політизованими об’єднаннями” ЦК Компартії України було зазначено, що “по наявним на 31.05.89 р. даним у 7 областях республіки та м. Києві діють різні структури НДУ (ланки, ініціативні групи, координаційні ради), які нараховують від 20 до 70 чоловік”²⁰.

А ось що сказано із приводу розбудови регіональних рухівських структур у таємній довідці-прогнозі “Про Народний рух України за перебудову”, складеній ідеологічним відділом ЦК Компартії України невдовзі після установчого з’їзду НРУ: “Народний рух України за перебудову (Рух) організаційно оформився в усіх областях республіки. На даний час функціонує близько 500 ланок, з них більше 70 % у Західному регіоні. В мм. Києві, Львові, Івано-Франківську, Рівному, Тернополі ланки утворені на багатьох великих підприємствах (у тому числі й оборонної промисловості) та в академічних інститутах. У східних та південних областях поки відбулося в основному організаційне оформлення міських ланок”²¹.

Важливе значення для вивчення процесу розбудови регіональних рухівських структур мають інформаційні повідомлення обкомів Компартії України до ЦК Компартії України про установчі конференції обласних організацій НРУ. Вони містять відомості про час та місце проведення таких конференцій, їхніх організаторів та учасників, склад керівних органів новостворених структур НРУ тощо. Особливу увагу приділено у них аналізу виголошених на конференціях промов.

Типовий приклад – інформаційне повідомлення Чернівецького обкому Компартії України “Про установчу конференцію та мітинг прибічників НРУ, що відбулися у Чернівцях” ЦК Компартії України від 29 серпня 1989 р.²².

Відомості про установчі конференції обласних організацій Руху містяться також у інформаційних повідомленнях ідеологічного відділу до ЦК Компартії України.

Так, наприклад, 4 липня 1989 р. ідеологічний відділ відправив до ЦК Компартії України таємне інформаційне повідомлення “Про установчу конференцію Народного руху України за перебудову міста Києва та Київської області”, у якому поряд із вичерпними відомостями, які стосувалися конференції, містився перелік пропонуваніх заходів,

уживання яких мало мінімізувати вплив новоствореного рухівського осередку в регіоні²³.

Наступне питання, відповіді на яке дозволяють документи ЦК Компартії України, пов'язане зі ставленням жителів республіки до утворення Руху. Особливо корисними у цьому плані є інформаційні повідомлення обкомів партії, ідеологічного відділу ЦК Компартії України, республіканського партійного керівництва, у яких аналізу громадських настроїв відводилося помітне місце.

Важливе значення для вивчення громадської думки щодо Руху має вже згадувана нами таємна довідка-прогноз “Про Народний рух України за перебудову”. Цінність цього документа у контексті зазначеного питання полягає у багатому аналітичному матеріалі, уміщеному в ньому.

Так, відповідно до довідки-прогнозу, наприкінці 1989 р. ставлення населення України до Руху, було неоднозначним: 36,9 % людей підтримували ідею його створення, 25 % – засуджували її, 28 % – не визначилися. Найбільш прихильними до НРУ були жителі Київської та Львівської областей, 61,8 % та 53,4 % яких давали йому позитивну оцінку. Найменшу популярність Рух мав у Черкаській, Харківській та Херсонській областях. Головною причиною підтримки НРУ людьми у документі названо очікування від нього активних дій з вирішення гострих соціально-економічних проблем: економічних (44,1 %), екологічних (26,3 %), культурно-мовних (12 %), політичних (13,3 %) ²⁴.

Що стосується громадської думки з приводу місця та ролі НРУ в політичному житті республіки, у документі містяться такі дані: 36,9 % населення України вважало, що Рух повинен бути самостійною організацією, яка співпрацює з партією, 33 % бачило у ньому її безпосереднього помічника, 9 % – організацію, яка є її альтернативою, 13 % – вважало, що він повинен контролювати партійні та державні органи. Таким чином, близько 70 % людей виступали за те, щоб партія і НРУ співпрацювали, 22 % – щоб Рух протистояв партії. Така картина була характерна для усіх областей республіки. Єдиним істотним винятком був Київ, 40 % жителів якого виступали за співпрацю партії з НРУ, 10 % – за те, щоб Рух був організацією, альтернативною партії, 21,7 % – щоб він контролював партійні та державні органи²⁵.

Проведене дослідження свідчить, що документи ЦК Компартії України є важливим джерелом вивчення процесів становлення та організаційного оформлення Народного руху України за перебудову. У них з'ясовано питання, пов'язані з організаційною роботою з утворення Руху, ставленням до засновуваної організації республіканського та місцевого партійного керівництва, громадськості. У партійних документах відображено і процес розбудови регіональних рухівських структур.

Зважаючи на широкий спектр питань, відповіді на які дозволяють документи ЦК Компартії України, необхідність їх комплексного

залучення у вивченні історії та діяльності Народного руху України за перебудову є беззаперечною.

¹ Білецький В. С. Історія Донецької крайової організації Народного Руху України (1989–1991 рр.). – Донецьк : Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2009. – 172 с.

² Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К. : ІПіЕНД, 2002. – 306 с.

³ Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. – К. : Либідь, 1993. – 200 с.

⁴ Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. – Одеса : Астропринт, 1997. – 380 с.

⁵ Діденко Ю. В. Народний Рух у державотворчих процесах України (1989–2002 рр.). – Одеса : Астропринт, 2006. – 176 с.

⁶ Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України. – К. : Факт, 1999. – 408 с.

⁷ Пороський М. І. За вашу і нашу волю. Литовський Саюдіс та Народний Рух України за перебудову в боротьбі за незалежність Литви і України. – Рівне : Лапсюк В. А., 2011. – 72 с.

⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 20–21.

⁹ Там само, арк. 7.

¹⁰ Там само, арк. 34.

¹¹ Там само, арк. 22–26.

¹² Там само, арк. 16–18.

¹³ Там само, арк. 110.

¹⁴ Там само, арк. 69.

¹⁵ Там само, арк. 123.

¹⁶ Там само, арк. 41.

¹⁷ Там само, арк. 41–42.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2557, арк. 4.

¹⁹ Там само, арк. 5.

²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 68.

²¹ Там само, арк. 198.

²² Там само, арк. 136–138.

²³ Там само, арк. 90–94.

²⁴ Там само, арк. 203.

²⁵ Там само.

Проанализирован источниковедческий потенциал документов ЦК Компартии Украины для изучения процессов становления и организационного оформления Народного Руха Украины за перестройку.

Ключевые слова: партийные документы; Народный рух Украины за перестройку; ЦК Компартии Украины.

The author analyzes the informational potential of the documents of Central Committee of the Communist Party of Ukraine for the study of the process of establishment and organization of the People's Movement for the Reconstruction.

Key words: the party's documents; People's Movement for the Reconstruction; Central Committee of the Communist Party of Ukraine.